

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity
ISSN: 2148-5011 | e-ISSN 2618-611X
KTÜİFD, cilt / volume: 5, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2018): 123 - 154

***Ferahu'r-Rûh* Adlı Eseri Çerçevesinde Bursevî'nin Sem'iyât Bahisleri
Hakkındaki Görüşleri**
Bursawi's Opinions About Subject of Sem'iyât in the Framework of the
Book Named as *Ferahu'r-ruh*

Betül Saylan

Dr. Öğr. Üy., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm
Bilimleri Anabilim Dalı.
Assistant Professor, Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Studies.
Trabzon, Turkey.
e-mail: betulbaslisaylan@gmail.com.

ORCID ID: 0000-0001-6184-7393.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Mayıs / May 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Mayıs / May 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Betül Saylan, "Ferahu'r-Rûh Adlı Eseri Çerçevesinde
Bursevî'nin Sem'iyât Bahisleri Hakkındaki Görüşleri", *KTÜİFD* 5, sy. 2
(Bahar 2018): 123 - 154

web: <http://dergipark.gov.tr/katuidf> | <mailto:ktuidf@gmail.com>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Copyright © Published by Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi. Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Ferahu'r-Rûh* Adlı Eseri Çerçevesinde Bursevî'nin Sem'îyyât Bahisleri Hakkındaki Görüşleri

Betül Saylan

Öz

1653-1723 tarihleri arasında yaşamış ve döneminin en çok eser veren müelliflerinden olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden biri de Yazıcızâde Mehmed Bîcan'ın eseri *Muhammediyye*'ye yapmış olduğu *Ferahu'r-rûh* isimli şerhtir. Şerhin III. cildinde sem'îyyat bahisleri denilebilecek cennet ve cennet nimetleri, cehennem ve cehennem azabı, huri, gılman, Burak gibi konular işlenmiştir. *Muhammediyye*'deki bazı kavramlar Bursevî tarafından şerhedilirken âyetlere ve hadislere, mutasavvıfların ve şâirlerin görüşlerine yer verilmiş, bazılarının da sadece etimolojik incelemesi yapılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde, Bursevî'nin *Ferahu'r-ruh*'ta ele aldığı sem'îyyat bahislerini Bursevî'nin bakış açısından incelemeyi hedefledik. Her biri kelâmın sahasına giren bu kavramları Bursevî tasavvufî açıdan ele almıştır. Kavramları incelerken öncelikle Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde nasıl yer bulduklarını, Yazıcızâde'nin *Muhammediyye*'de kavramlara nasıl değindiğini ve Bursevî'nin bu kavramları nasıl açıkladığını ele aldık. Ancak, Bursevî *Muhammediyye*'de işlenen bazı konuları şerh ederken Yazıcızâde'den farklı bir görüş belirtmemiştir. Bu sebeple, diğer eserlerindeki değerlendirmeleri de dikkate alarak Bursevî'nin, bu konular hakkındaki görüşlerini bir araya getirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Bursevî, Ferahu'r-rûh, Yazıcızâde, Muhammediyye, Sem'îyyât, Kavramlar.*

Bursawi's Opinions About Subject of Sem'îyyât in the Framework of the Book Named as *Ferahu'r-ruh*

Abstract

Ismail Haqqî al-Bursawi, who lived between 1653-1723 and became one of the most authoritative authors of his era, wrote a commentary called *Ferahu'r-ruh* on Yazıcızâde Mehmed Bîcan's book named *Muhammediyye*. The third volume of the book includes the concepts of sem'îyyat such as heaven and blessings of heaven, hell and hellish torture, huri, gılman, and Burak. Some concepts in *Muhammediyye* were explained by Bursawi by taking into consideration the verdicts deduced from verses, hadiths, and the views of sufis and poets while the other concepts were only etymologically examined. In this paper, we aimed to examine Bursawi's concepts of sem'îyyat in the *Ferahu'r-ruh* from Bursawi's point

* Çalışmamız Eylül 2005 tarihinde savunmuş olduğumuz "Bursevî'nin Muhammediyye Şerhinde Tasavvuf Kavramları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye).
This article is extracted from my master thesis entitled "Mystic Concepts in Bursawi's Muhammediyye Commentary". (Master Thesis, Marmara University, İstanbul/Turkey, 2005).

of view. It is possible to say that Bursawi discussed these concepts, from a mystical point of view although they are the concepts of kalam field. When reviewing the concepts, we firstly focus on how they refer to Qur'an, how they are located in hadiths, how Yazıcızâde refers to concepts in *Muhammediya*, and how Bursawi explained these concepts. However, Bursawi did not mention a different opinion from Yazıcızade when he commented on some of the concepts in *Muhammediya*. For this reason, we tried to collect Bursawi's views about these concepts by taking into consideration his other works.

Key Words: *Sufism, Bursawi, Ferahu'r-rûh, Yazıcızade, Muhammediyye, Samiyyat, Concepts.*

Giriş

Osmanlı toplumunda yaygın din eğitiminin, tasavvufî bilgi ve terbiyenin kaynak eserlerinden biri XV. yüzyılın önemli isimlerinden, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) hulefâsından Gelibolulu Yazıcızâde Mehmed Bîcan'ın *Muhammediyye* adlı eseridir. *Muhammediyye*, Yazıcızâde'nin Arapça kaleme aldığı *Meğâribü'z-zamân* adlı eserin nazmen bir tercümesidir. Eser, 853/1449 senesinde tamamlanmıştır. Eserin tam adı; *Kitâb-ı Muhammediyye fî Kemâlât-ı Ahmediyye'*dir. Eser, modern dönem öncesinde Osmanlı halkının İslâm anlayışında etkisi olan, halkın bilgi ve duygu dünyasına hitap eden, dinî nitelikli halk eserleri arasında yer almaktadır.¹

Eser genel olarak sîret amaçlı yazılmış olmakla beraber konuları üç ana başlıkta toplanabilir. Birinci bölümde yaratılış; ikinci bölümde peygamberlerin husûsiyetleri ve Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri, O'na salât getirmenin önemi; üçüncü bölümde kıyâmet ve âhîret konuları işlenir.²

Eserde konular işlenirken Kur'ân-ı Kerîm ve hadis gibi ana kaynakların yanında çeşitli yerel inançlardan da faydalanılmıştır. Ayrıca eser, vahdet-i vücûd inancını toplumun geniş kesimlerine ulaştırma imkânı da veren bir eserdir.³ Eserin bu özelliği zaman zaman tenkit edilmiştir. XVII-XVIII. yüzyılın önemli isimlerinden Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin el-Güzelhisârî (ö. 1090-1122/1679- 1710?) kendisine *Muhammediyye* hakkında yöneltilen bir soru üzerine yayınladığı fetvâ ile Yazıcızâde'yi "vücûdî/vahdet-i vücûdcu" olarak tanımlarken, eserinde de birçok mevzû hadis ve yalan ifâde yer aldığını belirterek, *Muhammediyye'*yi ve müellifini eleştirmiştir.⁴

Eser, Anadolu ve Rumeli'de yayılmış, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, klasik eserler arasına girmiş ve yazarı da halk arasında ruhânî bir mertebeye yükseltilmiştir.⁵ Nitekim yazarın kabri, bugün önemli ziyâretgâhlardandır. *Mevlid* kadar popüler olmuş *Muhammediyye*,

1 Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, 1. Baskı (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 20.

2 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 24-25.

3 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 25.

4 Recep Gürkan Göktaş, "Yazıcıoğlu'nun Muhammediyye'si Hakkında Bir Osmanlı Fetvası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017): 205-212.

5 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 25.

eski Türk-Müslüman evlerinde kendisine bir kudsiyet atfedilerek, mahfazalar içerisinde korunmuş, binlerce kişi tarafından ezberlenmiş ve belirli aralıklarla düzenlenen toplantılarda okunmuş, hatim merâsimleri düzenlenmiştir. Mevlid tarzında besteli bir şekilde okuyanlara “Muhammediyyehan” ünvanı verilmiştir.⁶ Ayrıca kaynaklar tekke ve camilerde *Muhammediyye* okunması için vazifeler tayin edildiğini bildirmektedir.⁷ Toplumda sevilen eserler arasında yer alan *Muhammediyye* okutulmasının kesintiye uğramaması için vakıflar tahsîs edilmiş ve vakıf yoluyla okutulan eserlerin ilk sıralarında *Muhammediyye* yer almıştır.⁸

Eserin bu kadar popüler olmasında dil ve üslup özellikleri önemli rol oynamaktadır. Sade bir dil ile kaleme alınmış olan eser, halkın kullandığı ifadelerle yer vermiş ve Hz. Peygamber sevgisini gönüllere yerleştirmiş bir eserdir. Ayrıca eserde, cennet, cehennem, arş, kürsî, livâu'l-hamd gibi merak konusu olan kavramların ve Mekke, Medine, Kâbe, Mescid-i Nebevî gibi manevî duygularla bağlı olunan mekânların resmedilmiş olması⁹ bu kavram ve mekânların zihinlerde canlanmasını sağlamıştır.

İsmâil Hakkı Bursevî, 1653-1723 tarihleri arasında yaşamış, Osman Fazlî Atpazarî'nin (ö. 1102/1691) müridlerinden ve hulefâsından olup, ayrıca dönemin en çok eser veren müelliflerindedir. *Ferahu'r-rûh*, 1107/1695 yılında Bursa'da yazılmıştır. Bursevî, eseri şerh etme sebebi olarak da Şeyh Mehmed Efendî'nin (ö. 1115/1703) kendisini İstanbul'da Sultan Selim Câmî'ne *Muhammediyye* okutmak için görevlendirmesi üzerine eserde geçen Arapça ve Farsça bazı yerlerin tercümesini talep etmesini ve Yazıcızâde'yi rüyasında görmesini gösterir.

Bursevî *Ferahu'r-rûh* isimli şerhini ilk etapta tek cilt olarak tasarlamış fakat birinci cildin tahmin edilenden hacimli olması sebebiyle iki cilt olarak hazırlamıştır. Matbû nüshalarda da çok kalın olan birinci cilt ikiye bölünmüş ve birinci bölüm “Cild-i Evvel”, ikinci bölüm de “Bakiyye-i Cild-i Evvel” olarak adlandırılmıştır. Şerhin üçüncü cildi olarak basılan cilt ise “Cild-i Sâni” olarak isimlendirilmiştir

6 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 26.

7 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 26.

8 Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediyye Adlı Eserinin Kültür Tarihi-mizdeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2010), 92.

9 Mustafa Uzun, “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30: 587.

Âhiret hayatı, duyuların ve aklın idrak alanını aşan gaybî mesele olduğu için, bu konuyu temellendirmede bir bilgi kaynağı olarak, haber esas alınmıştır. Kabir ahvâli, hesap, mizan, cennet-cehennem ve rü'yetullah gibi âhiretin safhaları “sem’iyyat” olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Şerhin III. cildi olan “Cild-i Sâni”de işlenen, sem’iyyat bahislerine ait kavramları cennet ve cennet nimetleri, cehennem ve cehennem azabı, huri, gilman, Burak ve rü’yetullâh ile sınırladık. *Muhammediyye*’deki bazı kavramlar Bursevî tarafından şerhedilirken âyetler ve hadislere, mutasavvıfların ve şâirlerin ifade ve görüşlerine yer verilmiş, bazı kavramların da sadece etimolojik incelemesi yapılmıştır.

Şârih, kavramları şerh ederken Arap gramerinin önemli kaynaklarından *Kâmûsu’l-muhît*¹¹, *Muğni’l-lebîb*¹² gibi eserlere başvurmakta, ayrıca dîvan edebiyatının bazı isimlerinin beyitlerine de yer vermektedir. Bu isimleri Şeyhî (ö. 832/1429)¹³, Necâtî (ö. 914/1509)¹⁴, Fuzûlî (ö. 963/1556)¹⁵, Nev’î (ö. 1007/1599)¹⁶, Bâkî (ö. 1008/1600)¹⁷ olarak sıralayabiliriz. Şerhte fikirlerine yer verilen mutasavvıflar ise İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240)¹⁸, İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)¹⁹, Ferîdüddîn Attâr (ö. 627/1230)²⁰, Sa’dî (ö. 691/1292)²¹, Hâfız (ö. 792/1390)²², Yûnus Emre (ö. 843/1439), Eşrefzâde Rûmî (ö. 874/1469), Kemâl Ümmî (ö. 880/1475)²³, Molla Câmi (ö. 892/1492)²⁴, ...vs. olarak sıralanmakla birlikte Bursevî, en

10 Mehmet Kenan Şahin, “Mâturîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkindî’nin Sem’iyyâta Dair Görüşleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Bayburt: 2015), 2: 16.

11 Fîrûzâbâdî’nin (817/1415) Arapça sözlüğü.

12 İbn Hişâm en-Nahvî’nin (761/1360) Arap gramerine dair eseri.

13 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 269.

14 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 222, 239.

15 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 238, 269.

16 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 222.

17 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 225, 228, 242, 256.

18 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 223, 226, 277-278.

19 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 199.

20 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 269.

21 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 222, 276.

22 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 219, 235, 256, 269.

23 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 203.

24 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 214, 223, 229, 256.

çok Mevlânâ'dan²⁵ (ö. 672/1273) ve pirleri Üftâde Muhammed Muhyid-dîn (ö. 988/1580)²⁶ ve Aziz Mahmud Hüdâî'den (ö. 1038/1628)²⁷ örnekler vererek eserini zenginleştirmiştir.

Bu çalışmada, Bursevî'nin *Ferahu'r-rûh*'ta ele aldığı sem'iyat kavramlarını Bursevî'nin bakış açısından incelemek hedeflenmektedir. Kavramları incelerken öncelikle kavramların Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde nasıl yer bulduklarına kısaca yer verdikten sonra Yazıcızâde'nin *Muhammediyye*'de kavramları nasıl ele aldığına ve Bursevî'nin bu kavramları nasıl açıkladığına değineceğiz. Ayrıca İsmâil Hakkı Bursevî'nin kavramları serhederken başvurduğu kaynakları da sıralayacağız.

1. Bazı Sem'iyât Bahisleri Hakkında Yazıcızâde Ve Bursevî'nin Görüşleri

1.1. Günah ve Tevbe

"Günah" kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. Arapça'da bu kelimeye en yakın olan ifade "cünâh" kelimesidir, "meyletmek, yönelmek" anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de de "darlık, sıkıntı" ve "günah" anlamlarında kullanılır²⁸ ve toplam 25 yerde geçer.²⁹

Günah dinî bir kavramdır ve bütün dinlerde mevcuttur. Nasıl ki, beşerî yasakların çiğnenmesi "suç" olarak adlandırılıyorsa ilâhî yasakların çiğnenmesi de "günah" olarak adlandırılmaktadır.³⁰ Kısaca günah, ilâhî emir ve yasaklara aykırı olan davranışlardır.³¹

Muhammediyye müellifi Yazıcızâde, eserinde büyük günahları on iki olarak sıralamış, bunların dışındakilerin "sağîre" olduklarını söylemiştir. Bunlar; şirk, adam öldürmek, namuslu kadına zina iftirâsında bulunmak, zina etmek, kâfirle savaştan kaçmak, sihir yapmak, yetim malı

25 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 198, 216, 228-229, 261, 269, 276.

26 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 214, 231, 238.

27 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 223, 226, 235, 240, 248, 268.

28 Mehmet Soysaldı, "İslâm'da Günah Kavramı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Ankara: 2001), 7: 145.

29 Âdil Bebek, "Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14: 282-283.

30 Ömer Faruk Harman, "Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14: 278.

31 Soysaldı, "İslâm'da Günah", 146.

yemek, müslüman anne-babaya âsi olmak, Mekke ve Harem’de fesad çıkarmak, fâiz yemek, uğruluk eylemek, içki içmektir.³² Ayrıca Yazıcızâde, eserinde büyük günah sahiplerinin hükümleriyle ilgili olarak da büyük günah sahiplerinin iman tazelemeleri gerektiğini çünkü dinden çıktıklarını ve amellerinin boşa gittiğini, eğer Hacc’a gitmişse îâdesinin gerektiğini, eşinden boş olduğunu, ayrıca kişinin tevbe etmediği müddetçe katlinin vâcib olduğunu söyler.³³

İsmâil Hakkı Bursevî, “Allâh tevbe edenleri sever” (el-Bakara 2/222) âyeti çerçevesinde bütün günahlardan tevbe eden kimselerin “tevvâb” olduğunu ve ulemânın bazı günahlardan tevbe etmeyi “terk” olarak adlandırdığını anlatır. “Tevbe-i kâmile” bütün günahlardan tevbe etmekle gerçekleşir.³⁴ Ve “tevbe”, “dönüş”tür. İfsâd edilen nesneyi, ameli, ıslâhtır. İslâh olmadığı müddetçe dil ile istiğfâr etmenin faydası yoktur.³⁵ İfsâd edilen ameli, nesneyi ıslâh etmek için de gûnahtan gerçekten pişmanlık duymak, farzları îade etmek (yani namaz, oruç gibi ibâdetleri kaza etmek), bir daha günaha dönmemeye azmetmek, nefsi günahlarla beslemek gibi Allâh’a taatte eritmek, günahın tadını tattığı gibi taatin tadını da nefse tattırmak gerekmektedir.³⁶

Allâhu Teâlâ kullarını “makâm-ı mahbûbiyet”e ulaştırmak için tevbeye davet eder. Ve insan bazı yönlerden Hakk’a yakın iken bazı yönlerden O’ndan uzak olamaz, yakınlık ve uzaklık bir yerde bulunmaz.³⁷ Tıpkı yeryüzünün yarısının ma’mûr, yarısının harap olamayacağı ve sevgi ile nefretin bir arada bulunamayacağı gibi.³⁸

Bursevî, tevbeyi ertelemeyi doğru bulmaz.³⁹ İşlenen günahın hemen ardından, geciktirilmeden tevbe edilmelidir. Çünkü geciktirilmesi,

32 Yazıcızâde Mehmed Bîcan, *Kitâb-ı Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu (Tercüman 1001 Temel Eser), 3: 636.

33 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 635.

34 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 2: 16.

35 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 358.

36 İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, ihtisar eden: Muhammed Ali Sabûnî, terc. Abdullah Öz. (İstanbul: Damla Yayınevi, 1995), 9: 170.

37 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 16-18.

38 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 107.

39 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 359.

günahta ısrar etmek anlamına gelir. İsrar da, küçük günahı büyük günah haline getirebilir.⁴⁰ Tevbenin zaman geçmeden, “nefs-i tabîî köhnelenmeden”, bir an önce yapılması gerektiğini öğütler. Çünkü yaşlanan kimsele-
rin, bedenlerin bazı yolları yürümede zorlandığından bahsederek kişinin
“pîr olmadan pîr olması gerektiğini” söyler. Ve bunu *و من تحصل ايام التعطيل تعطيل*
ایام التحصيل “Tatil günlerinde tahsîl yapanlar, tahsîl günlerinde tatil yaparlar”
özlü sözyle belirtir.⁴¹ Bursevî, bu ifadeler ile kişinin yaşlanmadan ma-
nevî olgunluğunu tamamlaması, tevbe etmesi gerektiğini anlatmak iste-
mektedir.

Tevbenin kabulünün işâreti ise, Allâhu Teâlâ'nın kişiye günahını hatırlatmamasıdır. Çünkü tevbe, günahı siler. Eğer tevbe eden günahını hatırlıyorsa tevbesi geçerli olmamıştır.⁴²

1.2. Azap

İstilah olarak azâp, “Allâh'ı tanımayan ya da Allâh'a karşı gelenlere dünya ve âhirette verilen cezâ"dır.⁴³ Kur'ân-ı Kerîm'de “cehennem” keli-
mesi 77 defa geçmektedir.⁴⁴ Cehennem, istilâhî olarak “kâfirlerin, münâ-
fıkların, zâlimlerin, Hakk'a boyun eğmeyenlerin azâp görecekleri yer”⁴⁵
olarak tanımlanır. Ehl-i Sünnet'e göre kabir azabı haktır, ancak bu görüşe Mûtezile muhâlefet etmiştir. Ehl-i Sünnet kabirdeki azabın ruhun bedene îadesi ile gerçekleşeceğini söyler.⁴⁶

Cehennem ve cennet ile ilgili hadisleri incelediğimiz zaman Hz. Pey-
gamber'in cennet nimetleri ve cehennem azabını tarif eden hadislerinden çok cennet nimetlerine nasıl ulaşıp cehennem azabından nasıl sakınıla-
cağı yolundaki haberleri karşımıza çıkmaktadır.

40 Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, 9: 170-171.

41 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 266.

42 Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, 9: 171.

43 Yusuf Şevki Yavuz, “Azâp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Ya-
yınları: 1991), 4: 302.

44 Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 227.

45 Topaloğlu, “Cehennem”, 7: 227.

46 Nureddin Sâbûnî, *Mâtûridiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 185.

Rivâyetlerde cehennem azabı tasvir edilirken⁴⁷ cehennem ehlinin özelliklerinden de bahsedilir. Cehennem ehlinin özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: İyiliği emredip kendisi yapmayan, kötülükten nehyedip kendisi kötülük işleyen kimse;⁴⁸ kadınlardan eşlerine nankörlük edip sabırsızlık gösterenler;⁴⁹ katı yürekli, hilekâr, kibirli kimseler.⁵⁰

Bursevî, cennet ve cehennemin Allâhu Teâlâ'nın "dâreyn"i olduğunu, cenneti "kabza-i cemâl"i ile cehennemi de "kabza-i celâl"iyle doldurduğunu, cennetini "süedâ"ya, "ehl-i ruh ve sır"ı,⁵¹ cehennemini de "eşkiyâ"ya, ehl-i nefis"e⁵² tahsis ederek insanların anlayabilmesi için bu şekilde tasvir ettiğini, cennet ve cehennemin Allâhu Teâlâ'nın cemâl ve celâlinin işareti olduğunu söyler.⁵³ Cennet ve cehennem bâkî oldukça Allâhu Teâlâ'nın cemâl ve celâli bâkîdir. Ancak cemâl ve rahmeti fazla olması hasebiyle celâlinin izleri ve kulların fiilleri sebebiyle olan azabı ârızîdir.⁵⁴ Bursevî, kulların cehenneme girmelerinin ve azaba uğramalarının sebebini de "necâset-i maâsî ile müteneccis olan insân dahî nâr ile tathîr olunur"⁵⁵ cümlesiyle açıklamaktadır. Yani, günah kiriyle kirlenmiş olan, topraktan gelmiş olan insan ancak ateş ile temizlenebilir, su ve başka nesne ile temizlenemez.⁵⁶ *Muhammediyye* müellifi Yazıcızâde de azabın hikmetinin Allâhu Teâlâ tarafından gizli tutulduğunu, ancak bu yanmada mutlaka bir hikmet olduğunu, insanın yanarak azap görürken cevherine karışan bazı maddelerden, nefis ve şeytandan kurtulduğunu söyler.⁵⁷

Cehennem, dünyada gizli, âhirette açık olan Allâhu Teâlâ'nın celâliyle doludur. Kulların cehenneme girişinde bir sıra gözetilmektedir ki, cehenneme ilk girecek olanlar kâfirler ve onlardan sonra mümin kulların âsi olanları, daha sonra da "kadem-i Cebbâr" denilen bir tâife ile cehen-

47 Buhârî, "Bed'i'l-halk", 10; Buhârî, "Kitâbü'r-rikâk", 51.

48 Buhârî, "Bed'i'l-halk", 10.

49 Buhârî, "Kitâbu'l-hayz", 7.

50 Buhârî, "Kitâbü'l-eymân ve'n-nuzûr", 9.

51 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 204.

52 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 204.

53 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 311; Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 204.

54 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 330.

55 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 207.

56 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 207.

57 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 206; Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 640-641.

nem doldurulacak ve cehennem âyette geçtiği gibi “Daha yok mu?” (el-Kâf 50/30) diye suâl edecektir. Belki de bu “kadem-i Celâl” denen tâife azap edilmek üzere değil de cehennemi doldurmak üzere cehenneme girmiş kullardır. Bu da Bursevî'ye göre “Rahmetim gazabımı geçmiştir” sırrına işaret etmektedir. Çünkü Allâhu Teâlâ “Andolsun ki, cehennemi dolduracağım” (el-A'râf 7/18) buyurarak cehennemi dolduracağını bildirmiştir ve bunun için de azabı hissetmeyecek bir tâife ile cehennemi dolduracaktır.⁵⁸

Allâhu Teâlâ, Bakara Sûresi'nde “Allâh, herkesi gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar” (el-Bakara 2/286) buyurduğu üzere teklîf, güç miktarınca olacağı gibi azap da bu tâkatın üzerinde olmaz. Tâkatın üstünde olması Allâhu Teâlâ'nın berî olduğu zulüm demektir.⁵⁹ Allâhu Teâlâ'nın cehennem ehline de yukardaki âyet mücibince tâkatleri miktarınca azap edici olduğunu söyler.⁶⁰ Ancak yine de Allâhu Teâlâ'nın adâletinden emin olmak gerektiğine vurgu yapan Bursevî, dünyadayken Allâhu Teâlâ'dan habersiz olanların zâhiren azap görürken bâtınlarında da Hakk'tan habersiz olmalarıyla iki defa azaba uğrayacaklarını; ancak hardal tanesi kadar marifete sahip kulların neticede azabdan kurtulacaklarını, “ârif-i bil-lâh” olmuş kullarınsa, ki “âşık” olarak tanımlanan bu kulların “bî-vücûd” olmaları, kendilerinde varlık görmemeleri sebebiyle zâhiren ve bâtinen azaba uğramayacaklarını söyler. Çünkü azap vücûda, varlığa işaret eder.⁶¹

Bursevî, kulların dünya hayatındayken yaratılışlarının, fitratlarının üzerindeki kalın örtü sebebiyle işledikleri günahları farketmediklerini, oysa günahı işlerlerken de bir azap ve huzursuzluk tattıklarını ifade etmektedir. Nitekim âhirette bu örtünün kalkmasından sonra “Şüphesiz ki onlar karınlarına ateş tıknmış olurlar” (en-Nisâ 4/10) âyetinde bildirildiği gibi, aslında dünya hayatında da bir azap, ateş olan yetim malı yemek gibi günahların kulların hissettikleri azaba dönüştüklerini ve kulların “cehennem-i muaccele”sini oluşturduğunu söyler.⁶²

Bir hadîs-i kudsîde Allâhu Teâlâ “Ey Âdemoğlu! Acıktım, beni doyurmadın; susadım, susuzluğumu gidermedin; hastalandım, beni ziyârete gelmedin” buyurmaktadır ki bu hadisi şerh ederken Bursevî'nin Allâhu

58 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 330.

59 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 188.

60 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 187.

61 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 367.

62 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 189.

Teâlâ'nın kullarına büyük ihsan ve lütufları karşısında kulların O'nun hakkını muhafaza etmediklerini ve Hak Teâlâ'nın bu kulları için cehennemi halk ettiğini ve bu duruma düşmek istemeyen, azap görmek istemeyen akıl sahibi kulların Allâhu Teâlâ'nın hakkını teslim etmek amacıyla şükreden kullar olmaları gerektiğini belirtir.⁶³

Bursevî, cehennem azabından emin olmak için de mâsivâdan kulun kendini korumasını, "imsak etmesini" tavsiye etmektedir.⁶⁴ Çünkü Bursevî'ye göre riyâzet, bedenini etini yer, cehenneme riyâzet ehlinin bedninde yiyecek yer bırakmaz. Ve mümin sırat üzerinden geçerken cehennem mümine zarar vermektan korkarak "Ey mümin! Geç! Nûrun, nârımı yedi, bitirdi" der. Nefislerine uymuş olanlar da riyâzete devam edebilselerdi, onların da cehenneme girmeleri gereksiz olur, cehennem onlarda yakacak yer bulamazdı demektir.⁶⁵

Bursevî'ye göre riyâ azapla aynı anlama gelmektedir.⁶⁶ Allâhu Teâlâ'nın riyâ ile işlenen amele, sûretlere ve amellerin dış görünüşlerine iltifat etmediğini, amellerin niyetlerine baktığını, riyâ ile işlenmiş amelin, amel sahibinin azabına vesile olacağını haber verir.⁶⁷ Bursevî, kulların ahlâklarının, iyi ve kötü huylarıyla iyi ve kötü itikadlarının onların cennet ve cehennemlerini oluşturduğunu söyleyerek, bu dünyada iyi niyetle, güzel ahlâkla ve doğru itikadla amel işleyenlerin azaba uğramayacaklarını söylemektedir.⁶⁸

1.3. Burak

Burak, Mi'rac Gecesi'nde Hz. Peygamber'i taşıdığı rivâyet edilen binektir.⁶⁹ İsrâ ve Mi'rac olayları meşhur bir görüşe göre Receb ayınının 27. günü olan pazartesi gecesinde meydana gelmiştir.⁷⁰ İsrâ, Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya; Mi'rac ise Mescid-i Aksâ'dan

63 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 308.

64 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 211.

65 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 124; Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 207.

66 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 5.

67 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 78.

68 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 308.

69 Mustafa Öz-Mustafa Uzun, "Burak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 417.

70 Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, 4: 513.

göklere ve Sidretü'l-Müntehâ'ya yapılan yolculuktur.⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de iki sûrede, İsrâ ve Necm Sûrelerinde İsrâ ve Mi'rac olaylarından bahsedilmektedir. Bu olaylardan bahsedilirken binitlerden bahsedilmemekte, Burak bahsi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir.

Hiz. Peygamber'in Mi'rac yolculuğunun konu edildiği hadislerde Burak'tan çok fazla bahsedilmemektedir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) İsrâ ve Mi'rac olayının gerçekleştiği gecenin esrârını ashâbına haber vermiştir.⁷² Bu rivâyette Şakk-ı Sadr mucizesinden, Burak'tan, İsrâ ve Mi'rac yolculuklarından, önceki peygamberlerle görüşülmesinden, beş vakit namazın farz kılınmasından, cennet ve cehennem ehlinin durumlarından bahsedilmiştir. Hadislerde Burak'ın, beyaz renkli, fevkalâde hızlı olduğu, gözünün görebildiği en uzak mesafeye bir adımda gidebildiği, katırla eşek arasında bir fizyolojiye sahip olduğu aktarılır. Ayrıca diğer kaynaklar uzun kulaklarının ve uyluklarına bitişik iki kanadının olduğunu bildirir.⁷³

Sûfler için Mi'rac, rûhun cismânî kayıtlardan kurtularak ma'rifetül-lâha yükselmesinin timsâlidir.⁷⁴ Sûfler Hiz. Peygamber'in Mi'rac'ını kabul ederler ve bu seyahatin Hiz. Peygamber uyanık bir hâldeyken ve bedeni ile gerçekleştiğini, önce yedinci kat semâya oradan Allâhu Teâlâ'nın istediği bir makama yükseltildiği inancına sahiptirler.⁷⁵

Muhammediye müellifi Yazıcızâde Mehmed Bîcan da eserinde Burak'ı tanıtırken her iki yanında kanatları olan, gözünün gördüğü en uzak noktaya adım atabilen ve yılları alacak uzun mesafeleri yıldırım hızıyla aşan, yüzü insan yüzüne benzeyen, Arap dili ile konuşan bir varlık olarak tasvir etmektedir.⁷⁶

İsmâil Hakkı Bursevî de Burak'ı, Hiz. Peygamber'i Mi'rac Gecesi Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar şimşek hızında çıkaran binit olarak anlatır.⁷⁷

71 Yakup Çiçek, "Kur'an'da İsrâ ve Mi'rac", *Mi'rac Sempozyumu Sempozyum Bildirileri (17 Aralık 1995)* (İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1999), 27.

72 Buhârî, "Menâkıbü'l-esrâr", 41; Buhârî, "Bed'i'l-halk", 6.

73 Mustafa Öz, "Burak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 417.

74 Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzûm Mi'racnâmeler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, no. 804, 1987), 64.

75 Kelâbâzî, *Taarruf*, 88.

76 Bîcan, *Muhammediye*, 649-650.

77 Bursevî, *Kitâbü'n-necât*, 157.

Burak'ın Hz. Peygamber'in sâlih amellerinin sûreti olduğunu söyler ve o sâlih ameller, âmîl olanın hüsn-i niyeti, doğru ve tam itikadî sâyesinde kanatlanır.⁷⁸

1.4. Cennet

“Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyâmetin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer”⁷⁹ olarak ifâdelendirilen cennet, Kur'ân-ı Kerîm'de de birçok defa anlatılmış, tavsif edilmiş ve 147 yerde geçmiştir.⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de cehennem tasvirlerinden çok cennet tasvirlerine yer verildiği de dikkati çeken diğer bir özelliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvirlerini ihtivâ eden âyetler daha çok Vâkıa, Rahmân, İnsân ve Gâşîye Sûrelerindedir.⁸¹

Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde cennetle ilgili konuların cehennemle ilgili konulardan daha fazla yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Bunun nedenini de insanların psikolojileriyle bağlantılandırarak onları dünya hayatında, âhîret hayatının nimetleriyle motive etmek ve onların sağlıklı bir dinî hayat yaşayabilmelerini sağlamak olarak ifâde edebiliriz.

Muhammediyye müellifi Yazıcızâde, eserinde, Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir cennet tasvirinden haber vererek şöyle anlatır: Bir gün ashâbı Hz. Peygamber'e Allâhu Teâlâ'nın cenneti neyden halk ettiğini sormuşlar, bu soruya cevaben Hz. Peygamber cennetin sudan yaratıldığını söyleyerek cenneti şöyle tasvir etmiştir: “Binasının bir kerpici altın, bir kerpici gümüşdür. Sıvası misk, toprağı za'ferandandır. Taşı inci ve yakuttur. Cenneti yedi duvar kuşatmaktadır; birinci ve en dıştaki duvar ak gümüşdür. İkinci duvar kızıl altından, üçüncüsü yakuttandır, dördüncüsü kar beyazlığındaki inciden, beşincisi lü'lüden, altıncısı yeşil zebercedden, yedinci duvarsa nurdandır. Her bir duvarın arası beşyüzer yıldır. Ve bu yılların her bir günü kıyamet günleri miktarıdır.”

Eserde ayrıca Adn Cenneti içinde Vesîle adlı, Hz. Peygamber'e mah-

78 Bursevî, *Kitâbü'n-netice*, 1: 271-272.

79 Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 374.

80 Topaloğlu, “Cennet”, 7: 376; Kur'an'da cennet tasvirleri için bkz. Hayati Aydın, “İslâm Kaynaklarında Cennet Fikri ve Yorumu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5/20 (2004), 149-170.

81 Topaloğlu, “Cennet”, 7: 378.

sûs bir yer olduğundan bahseder. Vesîle adlı bu yerde kökü dürrden, dalları zebercedden Tûbâ adlı bir ağaç olduğunu söyler ki bu ağaç cennet nimetlerinin kaynağı olarak nitelenir. Her bir cennetin yüzer derecesinin bulunduğunu, cennetin genişlik ve zinette akıl almaz derecede olduğunu haber verir. Cennetin en üst derecesinin Adn olduğunu ve buranın da cennetin özü olup yedi duvar tarafından kuşatıldığından bahseder. Buraya üç bölük insan hâricinde kimsenin giremeyeceğini, bu insanların da peygamberler, sıddıklar ve şehitler olduğunu söyler. Adn Cenneti içerisinde kâfurdan ak bir dağ olduğunu ve rü'yetullâhın bu dağda gerçekleşeceğini söyler. Adn Cenneti'ni dışardan Firdevs Cenneti'nin kuşattığını ki Firdevs Cenneti'nden diğer cennetlere ırmaklar aktığını, Firdevs Cenneti'nde âlimlerin, velilerin ve dünyada iken emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yapanların bulunduğunu, Firdevs'i Huld Cenneti'nin, Huld'u Naîm Cenneti'nin, Naîm'i Me'vâ Cenneti'nin, Me'vâ Cenneti'ni de Dârü's-Selâm'ın kuşattığını, Dârü's-Selâm'ın da Dârü'l-Karâr tarafından kuşatıldığını söyler.⁸²

Yazıcızâde, eserinde Muhammed Sûresi 15. âyeti⁸³ paralelinde cennet ırmaklarından bahsederek adı-tadı bozulmamış sudan ırmakların, arı-duru-tatlı süttten ırmakların, içenleri sarhoş etmeyip mest eden şaraptan ırmakların ve saf-arı baldan ırmakların cennet ırmaklarını oluşturduğunu söyler. Bunların dışında dünyada yaptıklarına karşılık mükâfatlandırılan saadetli kulların içebileceği süttten beyaz, kardan soğuk, baldan tatlı, kıvam olarak kaymaktan yumuşak bir ırmak olan Kevser'den bahsederek bu ırmağın kenarlarının kızıl altından olduğunu, kenarında inciden kurulmuş çadırlar olduğunu, toprağının miskten, su kaplarınıninsa gümüşten olduğunu anlatır. Ayrıca bu ırmaklardan içenlerin bir daha susamayacağını belirtir. Bu ırmaklardan ilk içenlerin, cennete ilk girerek cennet nimetlerinden ilk faydalanacak olanlarınsa dünyada sıkıntı çekmiş, fakir kullar olduklarını söyler. Kevser hâricinde cennetteki Tûbâ ağacı dibinden çıkan Kâfur ve Selsebil ırmaklarından da bahsederek Kâfur'un suyunun soğuk ve ak, kokusununsa şâd edici, büyüleyici bir özelliğinin olduğunu söyler. Bu ırmak da "Ebrâr" olarak nitelenen kullara tahsîs edilen ırmaktır. Sel-

82 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 647-649.

83 "Müttakîlere vaad olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlanma vardır. Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kadar kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"

sebîl'se Zencebîl'e benzeyen latîf bir ırmaktır. Bir de Tesnîm ırmağından bahsederek bu ırmağın da beyaz renkli, berrak, saf bir şarabdan olduğundan ve bu ırmaktan da "Mukarreb" kulların, yani "tevhîd-i zâta", "makâm-ı vahdet"e eren kulların faydalanacağından bahseder. Cennet ehlinin bu ırmaklardan faydalanmak için kullanacağı kadehlerin inciden, ibriklerin de altından olacağını söyler.⁸⁴

Yazıcızâde, eserinde Secde Sûresi 17. âyeti⁸⁵ ve bu bağlamdaki hadisten⁸⁶ yola çıkarak cennet nimetlerini ve ahvâlini şöyle anlatır; mücevherlerle bezenmiş tahtlarda dünyadayken nefsini tezkiyeyle meşgul olanlar otururlar. Cevherî kıyafetler ve şeker gibi yemeklerle etraflarının vildanlarla sarılacağından, gılmanlarınsa hizmet etmek için ayak uçlarından emre hazır bulunacağından, canlara ferahlık veren, sarhoşluk vermeyen şaraplarla dolu kadehlerin dolaştırılacağından, kulların hangi yemişi canları çekerse, akıllarından geçirirlerse hepsinin ânında önlerine çıkaracağından, bir kuş etinin kebabı akıllarından geçtiğinde onun da ânında karşılıklarına geleceğini ve daha tabağa kemiklerini koymadan kuşun canlanarak uçup gideceğinden uzun uzun bahseder.⁸⁷

Cennet ehlinin cennete amelleri sebebiyle en son girmişine bile bin yıllık göge kadar yükselen cennet mekânı verileceğinden, inciden çadırlarla bezenmiş, bahâ biçilemeyen, dörtbin kızıl altından kapısı olan cennetlere sultan kılınacağından bahseder.⁸⁸ Cennet ehlinin ölümsüz olduklarını, cennetteki hayatta, dünyadaki gibi yaşlanmak, yorulmak, uymak, karanlık gibi özelliklerin bulunmadığını söyleyerek⁸⁹ cennet ehlinin hepsinin 33'er yaşına getirilerek, kadınların erkeklerine âşık kılınacağını ve dünya hayatında birden fazla evlilik yapmış kadınların hangi eşleriyle dilerlerse onunla cennette beraber olacaklarını anlatır.⁹⁰

Yazıcızâde eserinde, cennete giren kulları vafederken de öncelikle Rasûlullâh'ın, enbiyânın, şühedâ ve siddîkların, ashâbın, Ehl-i Beyt'in, kâ-

84 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 661-665.

85 "Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez." (Secde 32/17)

86 Buhârî, "Tefsîr", 237.

87 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 667-668.

88 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 673-674.

89 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: s. 666.

90 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 671.

millerin, velîlerin, ilme hakkıyla vâkîf olanların, hakkıyla amel ve ibâdet eden âmillerin, iman ve hikmet dolu mukarreb ve müeddeb kulların, dünyaya hayatında fakirlik ve sıkıntı çekmiş, hor görülmüş ama Allâhu Teâlâ'ya tam manâsıyla kul olmaya çalışmış kulların, oruç tutup namazına önem verenlerin, Allâhu Teâlâ için birbirini seven kulların, makâmında adâlet ile hükmetmiş kulların cennet halkını oluşturacağını ve yukarıda saydığımız nimetlerden faydalanacağını söyler.⁹¹

Bursevî, Yazıcızâde'nin cennet tasvirleri hâricinde, diğer eserlerinde cenneti “sevâpların evi” olarak isimlendirir. Ve cenneti üçe ayırır: Birincisi, “Ameller Cenneti”dir ki bu cennete insanlar amellerine göre girerler. Ve amellerine göre burada derecelendirilirler. Meselâ, bir kişinin yaşı daha büyük ve ameli daha fazla ise bu kişinin “Ameller Cenneti”nde aldığı derece daha fazladır. Bazen de ameller zamana ve mekâna göre derecelendirilir. Mesela, Ramazan ayında, Kadir Gecesi'nde, Aşûre Günü'nde ya da Mescid-i Harâm'da, Peygamber Mescidi'nde, Mescid-i Aksâ'da edâ edilen ameller diğer zaman ve mekânda edâ edilenlere göre farklı değerlendirilip derecelendirilir. Amellerin derecelendirilmesinde bir diğer etkili faktör de amellerin edâ edildiği şartlardır ki mesela namazı cemaatle kılanın sevâbı münferid kılaninkinden fazladır. Bursevî, amellerin bu şekilde değerlendirilerek derecelendirileceğini anlatır. İkinci cennet ise “Miras Cenneti”dir. Bu cennete ergenlik çağına gelmeden vefat eden çocuklar, deliler, dağ başlarında, çöllerde yaşamış ve kendilerine İslâm daveti ulaşmamış kimseler ve şeriate muhalif amelleri olmayan kimseler girerler. Cehennem ehli olan kâfirlerin iman etmiş olmaları durumunda, bu cennete gireceklerini ama iman etmiş dünyadan göçmeleri sebebiyle bu cennetin bu sayılan kimselere “miras” olarak kaldığını ve bu cennet ehlinin diğer cennetlikler gibi cennet nimetleri ile nimetleneceklerini söyler.

Daha sonra cennetin iki kısma ayrıldığını söyleyen Bursevî, bir kısmının “Cennet-i Hissî” olduğunu söyler ve burada nefs-i hayvâna hoş gelen lezzetlerin bulunduğunu, buranın da nimetlerin zevk ve sevincine dalmış olan kişilere âit olduğunu, zâhid bir hayat yaşamış olan kişilere âit bir yer olmadığını söyler. Bunun dışında bir de “Cennet-i Ma'nevî” denen, Cennet-i Hissî'den daha lezîz olan bir cennet vardır ki, burası da ilimlerin ve maârifin gereğidir. Bundan önceki sayılan nimet ve lezzetler cesede ait olan lezzetlerdir ki ceset zaten ruha tâbidir. Ve insan ruhunun uyku ve

91 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 663-676.

rüya vâsıtasıyla bulmuş olduğu hissî lezzetleri cesetle duyması mümkün değildir.⁹² Bu cennetin mahalli kalptir. Zaten âriflerin de “cennet-i muaccileleri” kalpleridir. Kalpleri onların cennetleri olduğundan dünyanın dikenli bahçelerini mesken tutarlar. Belâlar ve sıkıntılar yaşarlar ki bu sıkıntılar bedene aittir ve zaten beden de kalbin dikenli bahçesi demektir.⁹³ Cennete girebilmek için de nefse zor gelen, nefsin nefret edip hoşlanmadığı, derûnundaki ilâhî tecellileri göremediği şer’î amelleri yerine getirmek gerekir. Dünyada bu ameller nefse zor gelir ve adeta cehenneme gitmek için acele eder gibi şehvete esir olur. Hâlbuki insan biraz sabretmekle cennetle mükâfatlandırılacaktır.⁹⁴

Bursevî, cennetleri bu şekilde taksim ve tavsif ettikten sonra cennetin hâlen mevcut ve melekler tarafından her an yaratılmakta olduğunu söyler. Ve bu yapım kıyamete kadar devam edecektir. Çünkü insanın iki hayatı olduğunu birinin öldüğünde son bulduğunu, bu hayattaki amellerinin böylece kesildiğini, diğerininse öldükten sonra başlayarak arkada bıraktıkları vesilesiyle amel defterinin kapanmayıp devam ettiğini⁹⁵ ve bu sebepten cennetteki yerinin değişmesi sebebiyle cennetin yapımının buna göre kıyamete dek devam edeceğini söyler.

Bursevî, cennetin “tabîat-ı latife” üzerine bina edildiğini, yani nur üzerine bina edildiğini ve cennetin yok olmayacağını söyler.⁹⁶

Cennet nimetlerinin en meşhurlarından olan Tûbâ ağacı hakkında Bursevî, Allâhu Teâlâ’nın cenneti yarattıktan sonra, cennetin kısımlarından olan Adn Cenneti içerisinde Tûbâ ağacını yaratarak bütün Cennet nimetlerinin kaynağı kıldığını aktarır. Cennet içerisinde ne kadar saray, kasır, oda, taht gibi mesken ya da lezzetli meyveler ya da rengârenk çiçekler varsa kaynağı Tûbâ ağacıdır. Hatta Hz. Peygamber’in Mi’rac yolculuğundaki biniti olan Burak’ın kaynağı da Tûbâ ağacıdır.⁹⁷ Bursevî, *Fet-hu’l-karîb*’den naklen Tûbâ ağacının kökünün Hz. Peygamber’in evinde olduğunu, ilmin ve imanın kaynağının Hz. Peygamber olması gibi Tûbâ

92 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 208-210.

93 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 211-212.

94 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 212.

95 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 210.

96 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 211.

97 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 215.

ağacının dallarının da bütün cennet ehlini kuşattığını aktarır.⁹⁸

1.5. Huri

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini anlatan bir tabir olarak kullanılan kelime “haver” (beyaz olmak, beyazlaşmak) kökünden sıfat olan “havrâ”nın çoğuludur ve “huri” bu kelimenin Türkçe'deki tekilidir. Bu kelime Arapların beyaz kadınları tasvir etmek için kullandıkları bir kelime olup dilciler genellikle bu kelimeyi “beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazik” olan kadınları nitelemek için kullanırlar.⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de ve bazı hadis metinlerinde hurileri tasvir etmek için bazı nitelemeler kullanıldıysa da Allâhu Teâlâ âhiret hayatının dünya-dakinden çok daha farklı olacağını¹⁰⁰ bildirmiştir. Bu nedenle duyuların ve duyu verilerinin sınırlarını aşan âhiret hayatıyla ilgili ne anlatılırsa da dünya hayatında insanlar için genel bir fikirden öteye gidemez.¹⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'de hurilerden ve cennet nimetlerinden en fazla Rahmân ve Vâkıa Sûrelerinde bahsedilir. Kur'ân-ı Kerîm'de “huri” kelimesi dört âyette geçer.¹⁰²

Huriler bazı rivâyetlerde de yer bulmuştur ancak yapılan araştırmalar bu konuyla ilgili rivâyetlerin genellikle Hz. Peygamber'e kadar uzanmadığını ve bu rivâyetlerde kullanılan üslûp sebebiyle de haberlerin mevzû hadis kategorisine girebilecek nitelikte olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰³ Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm âhiret mutluluğunu hem maddî hem de rûhî çerçevede tasvir ederken bu yaklaşımın hadis metinlerine de yansıdığı görülmektedir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'den rivâyet edilen sahih haberlerde ise huriler ve cennet nimetleri dinî ve ahlâkî yaşayışa özendirecek mâhiyette olduklarını söyleyebiliriz.¹⁰⁵

98 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 215.

99 Bekir Topaloğlu, “Huri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 387.

100 es-Secde 32/17.

101 Topaloğlu, “Huri”, 18: 387-388.

102 ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20; el-Vâkıa 56/22; er-Rahmân 55/72.

103 Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkı*, 270-271.

104 Topaloğlu, “Huri”, 18: 390.

105 Topaloğlu, “Huri”, 18: 389; İbn Mâce, “Zühd”, 39; Buhârî, “Cihâd”, 6; İbn Mâce, “Cihâd”, 16.

Yazıcızâde Mehmed Bîcan, eserinde, “cennet ehlinin sevgilileri” olarak tanımladığı hurileri şöyle tasvir etmektedir ki; huriler katı nurdan halkedilmiş varlıklardır. “Huri” kelimesi, “kara gözlü” demek olan “havrâ” kelimesinden türemiştir. Huriler, kaş, kirpik, saç hâricinde vücudlarında kılları bulunmayan sadefteki inciler gibidirler. Tavuskuşu gibi salınarak yürürler. Tenleri o denli şeffaftır ki, ilikleri görünmektedir. Zerafette aydan güneşten daha nazık, tatlılıkta şekerden daha tatlı, gülden daha narin olarak tanımlanan hurilerin ayaklarında inciden halhallar vardır. Ayaklarının tozu misk gibidir. Hurilerin kimini lâleye, kimini yakuta, kimini inciye, kimini aya ve kimini güneşe benzeten müellif, hurilerin bir tanesinin avuççini göstermesi durumunda yerle gök arasının nurla dolacağını, hurilerden birinin denizlere tükürmesi hâlinde de bütün denizlerin suyunun şerbet gibi tatlanacağını ve hurilerden birinin mendilinin bütün dünyaya bedel olduğunu söyler.

Eserde, hurilerin dünya kadınlarının özel hâllerinden berî oldukları gibi, hased, kıskançlık gibi kötü huylarına da sahip olmadıkları da belirtilerek hurilerin cümlesinin 33'er yaşında olacakları, kendi erkeklerinden başkasına bakmayacak kadar iffetli oldukları ve her gece eşlerinin karşısına bâkire olarak çıktıkları ancak doğurarak çocuk sahibi olmadıkları, her erkeğe ait olan iki hurinin saz çalmaksızın sadece tegannî ederek Hakk'ı tahmîd ve takdîs etmekle görevli buldukları da söylenir.¹⁰⁶

Eserde, Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir haberde de yakuttan yaratılmış yetmiş bin şehrin içinde yetmiş bin evden ve her evdeki yetmiş bin yeşil zebercedden tahttan ve bu tahtlar üzerinde oturan ve yanağı üzerindeki her zülfünde lü'lü ve yâkut dizili olan yetmiş bin zülüflü hurilerden bahsedilir ki, bu hurilerin sağ yanağında Ebû Bekir, sol yanağında Ömer, alnında Osman, eğneğinde Ali, dudağında Besmele yazılıdır. Ve bu hurilerin beş vakit namazını düzenli olarak cemaatle kılan kulların oldukları söylenir.¹⁰⁷ Cennette yine bir grup huriden bahsedilerek denir ki, bunlar yanlarında yetmiş bin hizmetçileriyle salınarak dolaşan gruplardır ve bunlar da dünyada insanları irşâd ederek emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yapanların olan hurilerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Allâhu Teâlâ'nın hurileri müşğden, anberden ve kâfurdan yarattığına dâir haber-

106 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 650-653.

107 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 656.

ler vardır.¹⁰⁸

Bursevî, eserlerinde hurilerden nurdan yaratılmış ve her türlü kirlenmeden münezzeh mahlûklar olarak bahseder.¹⁰⁹ Tefsirinde de hûrilerin güzelliklerinin tavsif edildiği âyetleri tefsir ederken hurilerin güzelliklerinden bahsettiği gibi sadakatlerinden de bahsederek hurilerin bir gizlilik arzettiğini ve kendilerini mahremlerinden başkalarına göstermeyen, mahremlerinin yerine başkalarını koymayan, sahiplerine son derece sadık mahlûklar olduklarını anlatmıştır.¹¹⁰ Cennet içerisinde inciden çadırlar içinde erkeklerine sâkilik ettiklerinden ya da erkekleriyle birlikte yiyip içtiklerini ve başka erkeklere görünmediklerini anlatır.¹¹¹

Bursevî, genel olarak Yazıcızâde'nin tasvirlerini tekrar ederken huriler hakkında farklı olarak cennet hayatında kişilere vaad edilen nimetlerden vildanların saçılmış incilere, hurileri ise gizlenmiş yumurtalara benzeterek vildanların bakmak sûretiyle faydalanılabilecek mahlûklar, hurilerin ise bakmak hâricinde faydalanılabilecek mahlûklar olduklarını söyler. Çünkü yumurta yenilerek faydalanılabilecek bir nesne iken, inci ise yenilebilecekler kısmından değildir, ziynetlenme ve süslenme maksadıyla kullanılabilecekler zümresindedir.¹¹²

1.6. Vildan - Gilman

Gilman sözlükte, “çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi” anlamlarında kullanılır. Kur'an literatüründe ise gilman, “cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler” ma'nâsındadır.¹¹³ İki yerde geçen “vildan” kelimesinin de gilmanla eş anlamlı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.¹¹⁴

108 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 656.

109 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 24.

110 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 2: 370; Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 219; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8: 425.

111 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 219.

112 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 315.

113 Yusuf Şevki Yavuz, “Gilman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay, 1996) 14: 50; Kur'an'da vildan ve gilman kavramları için bkz. Veysel Güllüce, “Kur'an'da Cennet Çocukları için Kullanılan Vildan ve Gilman Kelimeleri”, *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006): 65-80.

114 el-Vâkıa 56/17; el-İnsân 76/19.

“Vildan” kelimesi Arapça’da “velid” kelimesinin çoğuludur. Gençlerin hizmeti yaşlılarınkinden daha faydalı ve süratlidir, bu nedenle cennette hizmet görevi bu genç oğlanlara verilmiştir. Söz konusu hizmetçiler “ebedî” anlamındaki “muhalled” sıfatıyla vasıflandırılmışlardır. Bu sıfat gençlerin fizyolojik değişiklikten korunup değişime uğramayacaklarını temin etmek amacıyla belirtilmiştir.¹¹⁵ Bu değişikliğe uğramama da kendilerinin sonsuza dek kalmak üzere yaratılmalarından kaynaklanmaktadır. Sonsuza dek kalmak üzere yaratılan bir kimse değişikliğe uğramaz. Ayrıca bu gençler cennette müminlere sadece hizmet etmeleri amacıyla yaratılmışlardır. Huriler gibi kendilerinden faydalanılamaz.¹¹⁶

Gılman, Kur’ân-ı Kerîm’de, sadece bir yerde geçmektedir.¹¹⁷ Düşünce tarihimizde gılmanlar konusunda ileri sürülen görüşlere gelince;

1. Gılmanlar, müminlerin kendilerinden önce ölen çocuklarıdır. Ergenlik çağına gelmedikleri için mükellef olmayan, sâlih amel işlemedikleri için de cennet nimetlerine hak kazanamayan bu çocuklar mümin olan ebeveynlerinin yanında onlara hizmet etmekle görevlidirler.

2. Kâfirlerin ölen çocukları olup mükellef bulunmadıklarından cehenneme atılmayacak, cennet ehlinin hizmetini göreceklerdir.¹¹⁸

3. Müminler için cennette yaratılan hizmetçilerdir ve çocukken ölenlerle ilgisi yoktur. Cennette hizmetçilik ayrı bir statü olup çocuklar buna dâhil değildir. Hz. Peygamber, küçük ya da büyük yaşta ölenler dâhil bütün cennet ehlinin otuz yaş civarında olacağını haber vermiştir. Kaynaklar da gılmanların bıyığı yeni terlemiş, onbeş yaş civarındaki çocuklar olduğunu haber vermektedirler.¹¹⁹

Vildan ve gılmanların hikâye olunan vasıfları çeşitli kitaplarda mevcuttur. Yazıcızâde, eserinde “O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedimler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın” (İnsân 76/19) âyetinden hareketle vildanlar hakkında bilgi vererek vildanların saçılmış inciler misâli olduklarını ve bedenlerinin tamamının inciden yaratıldığını sanıldığını söylemiştir. “Kevkeb-i dürrî” denen yıl-

115 Yavuz, “Gılman”, 14: 50.

116 Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, 8: 438.

117 et-Tûr 52/24.

118 Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, 9: 420.

119 Yavuz, “Gılman”, 14: 50.

dızın vildanları görse feryâd edip ağlayacağından, güneşin yüzünde gönül avlayıcı benlerin olmaması sebebiyle vildanlar kadar etkileyici olmadığından, sürmeli gözlerinin insanı büyüleyici mâhiyette olduğundan, bedir hâlindeki ayın onların zülûflerini gördüğünde derhâl hilâl olmaya karar vereceğinden, sûfîlerin onların kadehlerinden şarap içtikleri evrâd ve ezkârı unutarak sarhoş olacaklarından bahseder. Hz. Peygamber'in herbir mümine seksen bin vildan verileceğini haber verdiği Abdullâh b. Ömer'den gelen bir rivâyette, cennet ehlinin en ednâsına her biri farklı bir işe bakan, nergis gözlü bin hizmetçi verileceğini, diğer bir rivâyette de en ednâ kula üçyüz vildan verileceğinden bahseder.

Yazıcızâde eserde, Ra'd Sûresi "O yurt, Adn cennetleridir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. Melekler: Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu cennet ne güzeldir! derler" (Ra'd 13/23-24) âyetlerinin tefsirinden de hareketle gilmanlardan bahsederek müminlerin cennetlerindeki tahtlarında otururlarken karşılarında saf saf duran hizmetçilerini ve kapılarına Hak tarafından gönderilen melekleri tasvir ederek, bu hâdim kulların birbirlerine fısıldayarak Hak'tan gelen melek için mümin kuldan izin istediklerini tasvir eder. Allâhu Teâlâ katından selâmullâh ve O'nun hediyelerinden getiren melek bu mümin kullara âhîret nimetlerinin dünya hayatının karşılığı olarak verildiğini haber verir.¹²⁰ Müellifimiz eserinde yine Tûr Sûresi 24. âyete işaret ederek "Hizmetlerine verilmiş, kabuğunda saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar" (Tûr 52/24) gilmanların sadeflerde saklanmış, hakkâklar tarafından delinmemiş inciler gibi olduklarını söyleyerek Hz. Ali'den naklen bir rivâyete göre gilmanların, kâfirlerin mükellef olmadan ölen çocukları olduklarını ve cennetliklerin hizmetlerini gördüklerini söyler. İbn Ömer'e göre de her bir cennet ehlinin onbin hizmetçisinin, gilmanının bulunacağını bildirdiğini söyler. Vildan ve gilmanlar hakkında tasvirlerde bulunduktan sonra bunları cennet ehline nisbet ederek kulunun inciler gibi olması durumunda efendilerinin nasıl olmaları gerektiğini söyleyerek cennet ehlinin yıldızlara nisbetle ay gibi olduğunu söyler.¹²¹

İsmâil Hakkı Bursevî de konuyla ilgili olarak vildan ve gilmanların

120 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 658-659.

121 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 660.

cennette insanların ihtiyaclarına istinâden, onların ihtiyaclarını karşılamak maksadıyla cennete girmiş, insanlara hasredilmiş varlıklar oldukları fikrindedir.¹²²

1.7. Rü'yetullâh

Rü'yet, bazı âyetlerin ve bazı hadislerin delâletiyle Allâhu Teâlâ'nın Kiyâmet günü müminler tarafından görülebilmesi hâdisesidir.¹²³

Ehl-i Sünnet'e göre âhirette Allâh'ı görmek aklen câiz ve vâciptir. Zira insan düşüncesi de dış tesirlerden uzak olarak tek başına kaldığında bunun aksine bir hüküm vermez. Ancak Allâhu Teâlâ'nın âhirette nasıl görüleceği bilinemez. Bu yüzden Sünnî kelamcılar "O bir mekânda, bir cihette olmadan, mukâbele bulunmadan, göz göze gelmeden ve arada bir mesâfe bulunmaksızın görülür" diyerek dünyadaki şartların gerekli olmadığını ifâde etmişlerdir.¹²⁴

Yazıcızâde, eserinde rü'yetullâhın bedir hâlindeki ay gibi apaçık gerçekleşeceğini söyleyerek¹²⁵ rü'yetullâh'ın delilleri üzerinde durur ve bunları şöyle sıralar:

İlk delil olarak A'râf Sûresi 143. âyeti gösterir. "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca: 'Rabbim! Cemâlini bana göster, seni göreyim' dedi. Rabbi buyurdu ki: 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin.' Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti ve Mûsâ da bayılarak yere düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni her türlü noksan sıfatlardan tenzîh ederim, sana tevbe ettim. Ben iman edenlerin ilkiyim" (A'râf 7/143)

Hz. Mûsâ'nın Allâhu Teâlâ'dan O'nu görmeyi talep etmesi üzerine Hak Teâlâ'nın "Sen beni göremezsin!" buyurması ve daha sonra "Öyleyse dağa bak! Eğer yerinde durursa sen de beni görürsün" buyurmasıyla Hakk'ın tecellisi neticesinde dağın pâre pâre olması olaylarını tahkiye et-

122 Bursevî, *Ferahu'r-râh*, 3: 224-226; Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 2: 306.

123 Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 7; Sûfilerin konu ile ilgili görüşleri için bkz. Ferzende İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016): 2468-2479.

124 Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987), 230.

125 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 719.

miştir.¹²⁶ Bursevî, bu âyet ile ilgili olarak Allâhu Teâlâ'nın zatının nûrunu yetmiş bin perde arkasından dirhem miktarı izhâr etmesiyle yeryüzünde ne kadar dîvâne ve hasta yatağında olanlar var ise iyileşmiş, yeryüzü tap-taze yeşillikler ile dolmuş, tuzlu sular âb-ı hayata dönmüştür. Bu tecelli sebebiyle yeryüzünde putlar devrilmiş ve Mecûsîler'in ateşi sönmüştür.¹²⁷ Hz. Peygamber'in Mi'rac Gecesi Allâhu Teâlâ'yı görmüş olmasına değinen Bursevî konuyu, Hz. Peygamber'in "âlem-i ervâh"ı ve "âlem-i ecsâm"ı ardında bıraktıktan sonra gördüğü, oysa Hz. Mûsâ'nın Hakk'ı görme talebinin bu dünyaya ait olması sebebiyle gerçekleşmediği şeklinde yorumlar.¹²⁸

Yazıcızâde'nun eserinde bu olayın ikinci delili; "görünen şeyin mevcût olması gerektiği" kuralıdır.¹²⁹

Üçüncü delil olarak da Kıyâme Sûresi 22 ve 23. âyetlerini gösterir.¹³⁰ Bu âyetlerle ilgili olarak da bir grup sahabe Hz. Peygamber'e Allâhu Teâlâ'yı görüp göremeyecekleri husûsundaki endişelerini ilettiklerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlara Allâhu Teâlâ'nın âhirette ay gibi, hiçbir engel olmaksızın görülebileceği meâlindeki hadisiyle cevap verdiği söyler.¹³¹

Bursevî'ye göre rü'yet konusu ihtilâflı bir konudur ve "zarûriyet-i dîniyye"den olmadığı için iman gerekmez. Bu ihtilâfın konusu ise dünya gözü ile Allâhu Teâlâ'yı görmek husûsundadır. Bununla birlikte dünyada kalple ve âhirette gözle görme konusunda ittifak vardır. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Ebû Mansûr Mâtürîdî (ö. 333/944) dünyada kalp gözüyle görmeyi de kabul etmez.¹³² Burada "ehl-i keşf" olarak isimlendirilebilecek grup "ehl-i zâhir" olarak isimlendirilen grubun delillerine karşılık daha kuvvetli deliller getirir. Onlar, Allâhu Teâlâ'nın "hâsse-i basar"la değil, celâline lâayık bir vecihle görüleceğini söylerler, çünkü hâsse-i basarda kısıtlama vardır, Allâhu Teâlâ ise kısıtlanamaz. Allâhu Teâlâ'nın görülmesi, gayri mükeyyefe ve münezzehe ve gayri mukayyededir; ehl-i zahir olarak adlandırılan grup ise Allâhu Teâlâ'nın hâsse-i basarla görüleceğini

126 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 719-720.

127 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 276.

128 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 3: 276.

129 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 721

130 "O gün birtakım yüzler Rablerine bakıp parıl parıl parlayacaklardır."

131 Bîcan, *Muhammediyye*, 3: 726-727.

132 Bursevî, *Kitâbü'n-necât*, 161-162.

söyler. Ancak hâsse-i basarda kısıtlanma söz konusudur. Ancak gözdeki görme kısıtlanması ortadan kalkarsa Allâhu Teâlâ “cemî-i esmâyı şumûlü ve müsemânın cümle tecelliyâtı ihâtası” gibi müşâhede edilebilir.¹³³

Bursevî, Allâhu Teâlâ’yı rüyada görme husûsunda da şöyle görüşler beyân etmiştir: Rüyada Allâhu Teâlâ’yı görme fenâ âleminde olduğu gibi gerçek bir görüş değildir, ancak Allâhu Teâlâ’nın sıfatlarının tecellîsi olan bir görmedir. Buna örnek olarak da bir kimsenin rüyada vezir görmesinin onun sultanı görmesine işaret ettiğini söyler, çünkü vezir, sultana işaretler, ancak bu hakiki bir görüş değildir.¹³⁴ Bununla birlikte rüyada Allâhu Teâlâ’yı görmek câizdir, görünen sûretse ne şekilde olursa olsun Hakk’ın sûreti değildir. Çünkü Allâhu Teâlâ sûretten münezzehtir.¹³⁵

Bursevî’ye göre, insanın dünyaya nüzûlünün sebebi; iman, ilim ve ameldir. İnsanların “yevm-i mîsâk” diye isimlendirilen günde verdikleri söz, iman ve amelin sûretidir ve imanın hakikatının, ilim ve amelin kendisinin dünyada meydana gelir. İman peygamberlerin davetine icabet etmekle oluşur. Amel de peygamberlerin getirdiği ahkâm ve şeriate uymakla meydana gelmiştir. Şeriat hakikatin aynasıdır. Bu dünya hayatının bitimiyle bu ayna kaybolur ve insanlar dünya hayatında bu aynayı ne kadar parlatmışlarsa o kadar rü’yete hak kazanırlar. Eğer bu dünya hayatının bitiminde o aynaya kör gözlerle bakıyorlarsa rü’yet kapısı onlar için kapanmıştır.¹³⁶ Yani makâm-ı rü’yetullâh, kesbî bir makâmdır ve orada ümmetin büyükleri ilim, ma’rifet ve amelîne göre yer alır.¹³⁷ Cennet ehli zâhiren nimetlere gark olmakla beraber bâtınlarında herbirinin derecesi farklı olacaktır. “Havâss-ı müminîn” diye isimlendirilen bir grup rü’yete gark olmuşlarken “avâmm-ı müminîn” diye isimlendirilen gruplar da cennet nimetleriyle nimetlendirilmekle olmakla beraber rü’yet kapısında derecelendirilirler.¹³⁸ Ve bu dünyada insanlar Allâhu Teâlâ’yı hangi vecihle tanır ve O’na ta’zîm ederlerse cennette de o vecihle ta’zîm ederler.¹³⁹ Bunun için “Görüldüklerinde Allâh hatırlanır” denmiştir. Bunun sebebi de

133 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 162.

134 Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, 3: 274.

135 Bursevî, *Kitâbü’n-necât*, 164.

136 Bursevî, *Kitâbü’n-netîce*, 1: 199-200.

137 Bursevî, *Kitâbü’n-netîce*, 1: 271.

138 Bursevî, *Kitâbü’n-netîce*, 1: 200.

139 Bursevî, *Kitâbü’n-netîce*, 1: 306.

havâss-ı müminînin nûr-i cemâle mazhar olmalarıdır. Onların yüzlerini görmek Hakk'ı görmek gibidir.¹⁴⁰ Çünkü onlar dünya hayatlarında nazar ve müşâhede mertebesinde "rü'yet" mertebesine erişerek, dünya hayatlarında her baktıkları yerde Hakk'ı görerek kim olduğunu bilmişlerdir. Çünkü rü'yet nazar ve müşâhededeki evlâdır. Bursevî, sûflerin gözün muktezâsı olan basarın "müşâhede" ve "rü'yet" olarak farklılık arz ettiğini ve "rü'yet"te "müşâhede" edilen nesnenin zâhiren bâtinen teşhisinin söz konusu olduğunu, sonucu "rü'yet" olmayan "müşâhe"denin faydasız olduğunu söyler.¹⁴¹ "Havâss-ı müminîn" denilen zümre bunu teşkil ettiğinden onları görmek Hakk'ı görmek gibidir.

Bursevî, Mi'rac Gecesi'nde Hz. Peygamber'in Allâhu Teâlâ'yı baş gözüyle gördüğünü söyler. İlâhî vücûd ezeli ve bütün âlemi kapladığından Allâhu Teâlâ'nın vücûdu mümkün gibi değildir. Onun için o vücûd, gören vücûd gözü ile görülemez, bu görüş belki de görülenin görüşe kabiliyeti sebebiyle olabilir. Bu kabiliyetse Allâhu Teâlâ'nın takdîrine kalmıştır ve bakan kişi de bundan habersiz ve gördüğü tecellî karşısında şaşkındır. Bu hâl de aslında görenin kendi hâlidir, yani Allâhu Teâlâ kulunun hâline göre tecellî ederek ona ayna olur. Yine kulun gözünde Allâhu Teâlâ karşı olan perdeler yine kulun kendindedir.¹⁴² Yukarıda bu konuyla ilgili olarak rü'yet makâmının kesbî bir makâm olduğunu belirtmiştik.

İsmâil Hakkı Bursevî'ye Allâhu Teâlâ'nın neden dünyada değil de âhirette görülebileceği şeklinde yöneltilen bir soruya, *Kitâbü'n-Necât* isimli eserinde âhiretin dünya hayatının kalbi olduğunu ve burada insanın dünyadaki pislik ve üzerindeki ağırlıklardan kurtulmuş, hafif ve latif bir sûrette olacağını söyler. Zaten Allâhu Teâlâ'nın cennette görülebileceği itikadına sahip olmak yanlıştır, çünkü o takdirde Allâhu Teâlâ'ya mekân isnâd edilmiş olmaktadır, hâlbuki Allâhu Teâlâ mekândan münezzehtir. Bu sebepten "Allâhu Teâlâ cennetten görünür" demek daha yerinde olacaktır.¹⁴³

140 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 351.

141 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 1: 102-103.

142 Bursevî, *Kitâbü'n-necât*, 164.

143 Bursevî, *Kitâbü'n-necât*, 167-168.

Sonuç

Yazıcızâde Mehmed Bîcan'ın meşhur eseri *Muhammediyye* özellikle halk itikadını şekillendiren önemli kaynaklardandır. Eserde hem sade bir üslûbun hâkim olması hem de Ehl-i Sünnet çizgisini yansıtmaması *Muhammediyye*'yi halk nezdinde son derece itibarlı bir eser hâline getirmiştir. Halk arasında peygamber sevgisinin yayılması, gönüllere yerleşmesini sağlaması, halkın Ehl-i Sünnet çizgisinden sapmamasını sağlamasının yanısıra, vahdet-i vücûd gibi belli bir zümrenin ilgisini çeken tasavvufî bir kavramı geniş kitlelerin anlamasında önemli rol oynamıştır.

Eserde hilkat, nübüvvet, sem'iyat konularına yer verilmektedir. Zaman içerisinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i kadar meşhur olan, evlerde muhafazalar içinde saklanan, ezberlenen, topluluklar hâlinde okunan esere İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yapılan üç ciltlik *Ferahu'r-rûh* isimli şerh çalışmasının üçüncü cildinde sem'iyat bahislerinin işlendiği bölümlerin şerhleri çerçevesinde İsmâil Hakkı Bursevî'nin bu konular hakkındaki görüşleri Ehl-i Sünnet itikadı ile aynı çizgide seyretmektedir.

Bursevî, *Ferahu'r-rûh* eserinde metni şerh ederken çeşitli kaynaklara başvurmuştur. Arap gramerinin, tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinin temel kaynaklarından yararlanmıştı. Bursevî, birçok tasavvufî isimden de istifâde etmiştir. Başta şeyhi Aziz Mahmûd Hüdâyî olmak üzere, Celvetî şeyhlerinden Mehmed Muhyiddîn Üftâde'den alıntılarla fikirlerini desteklemiştir. Tasavvufun klasik isimlerinden Mevlânâ, İbn Arabî, Molla Câmî eserinde en fazla yer verdiği isimlerdir.

Bursevî'nin *Ferahu'r-rûh* içerisinde değindiği kavramlardan günah, azap, Burak, cennet, cehennem, huri, gılman ve rü'yetullâh hakkındaki görüşlerini gözden geçirdiğimizde, Bursevî'nin günah ve azap kavramlarına tasavvufî bir zaviyeden baktığını söylemek mümkündür. Günah ve azap kavramlarını itikadî olarak işlemekten ziyâde, günahattan kaçınmanın ve azaptan korunmanın yollarını gözeterek konuları işler.

Halk inanışını şekillendiren birçok eserde geniş yer verilen cennet tasvirleri, huri, gılman gibi cennet nimetleri konularını Yazıcızâde ve Bursevî de tasvirler üzerinden ele almışlardır. Bursevî, cennet ve cennet nimetleri konularını işlerken cennete nasıl girileceği ve cennet nimetlerine nasıl nâil olunacağı hakkında tavsiyelerde bulunur. Nitekim cennetin kısım ve kademeleri bulunmaktadır ve kişiler dünyada edindikleri sâlih

ameller neticesinde cennetin tayin edilmiş kısımlarına girmeye hak kazanırlar.

Mi'rac hâdisesi ve Burak konusunda ise Bursevî'nin fazla görüş beyân etmediğini söylemek mümkündür. Sadece Burak'ın Hz. Peygamber'e Mi'rac yolculuğu esnasında binek olduğunu beyan eder.

Eserde işlenen ve daha çok kelâm sahasının konularından olan rü'yetullâh için ise Bursevî, zarûret-i dîniyyeden olmadığı için iman etmenin şart olmadığını vurguladıktan sonra *Ferahu'r-rûh*'ta ve diğer eserlerinde çeşitli delillerle rü'yetin hak olduğunu söyler. Ayrıca rü'yet meselesi kesbî bir meseledir ve her mümin eşit şekilde rü'yete hak kazanamayacaktır. Rü'yete hak kazanmayı, cennete girmeyi belirleyen, kişinin bu dünyada işlediği sâlih amelleridir.

Muhammediyye'ye yapılmış tek şerh olan *Ferahu'r-rûh*'un müellifi Celvetî şeyhi İsmâil Hakkı Bursevî'nin eseri şerhederken tasavvufî görüşlerinin ve sûfi kimliğinin önplanda olduğunu söylemek mümkündür. *Muhammediyye*'de yer alan ve daha çok kelâm sahasının kavramlarını tasavvufî açıdan ele almış ve şerh etmiştir. Bursevî'nin diğer eserlerinde bu kavramlar ile ilgili beyan ettiği görüşler de şerhteki görüşlerini desteklemektedir.

Kaynakça

Akar, Metin. *Türk Edebiyatında Manzûm Mi'racnâmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. no. 804, 1987.

Akkuş, Ahmet. *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediyye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2010.

Bebek, Âdil. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 282-283. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Bîcan, Yazıcızâde Mehmed. *Kitâb-ı Muhmammediyye*. Haz. Âmil Çelebioğlu, 3. Cilt. Tercüman 1001 Temel Eser.

Bursevî, *Ferahu'r-rûh*. 3. Cilt. Bulak: 1256.

Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü'n-Netîce*. Haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*. İhtisar eden. Muhammed Ali Sabûnî. Terc. Abdullah Öz... 9. Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.

Bursevî, *Kitâbü'n-Necât*. İSAM Kütüphanesi. Demirbaş no: 23456. tarihsiz.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayrâm-ı Velî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. No. 1283, 1991.

Çelebioğlu, Âmil. "Yazıcızâde Mehmed'in Hayatı ve Eserleri, Ailesi, Tahsili". *Kitâb-ı Muhammediyye*. Haz. Âmil Çelebioğlu. Tercüman 1001 Temel Eser.

Çiçek, Yakup. "Kur'an'da İsrâ ve Mi'rac". *Mi'rac Sempozyumu Sempozyum Bildirileri (17 Aralık 1995)*. İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1999.

Göktaş, Recep Gürkan, "Yazıcıoğlu'nun Muhammediyye'si Hakkında Bir Osmanlı Fetvası". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58/1 (2017), 205-212.

Harman, Ömer Faruk. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 278-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. Çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

Kelâbâzî, İshak Buharî. *et-Taarruf li ehli Mezhebi't-Tasavvuf - Doğu Devrinde Tasavvuf*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Kelpetin Arpaguş, Hatice. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.

Kocatürk, Vasfi Mâhir. *Tekke Şiiri Antolojisi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1968.

Koçyiğit, Talat, *Kur'an ve Hadiste Rûyet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Haz. Heyet. 5. Cilt.

Mâtürîdî, Ebû Mansur. *İslâm Akâidinde Dâir Eski Metinler - Akâid Risâlesi*. Çev. Prof. Dr. Y.Z. Yörükan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Yayınları, 1953.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Mi'rac Gerçeği*. İstanbul: Akbel Yayınları, 1991.

Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî ve Kitâbü'n-netîce". *Kitâbü'n-Netîce*. Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş. 1. Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Öz, Mustafa-Uzun, Mustafa. "Burak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 417. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Sâbûnî, Nureddîn. *Mâtûridiyye Akâidi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978.

Soysaldı, Mehmet. "İslâm'da Günah Kavramı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 3/7. 2001: 145.

Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî - Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. 4. Cilt. İstanbul: 1308.

Şahin, Mehmet Kenan. "Mâturîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkan-dî'nin Sem'iyâta Dair Görüşleri". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Bayburt: 2015), 2: 15-41.

Taftazânî. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi - Şerhu'l-akâid*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

Tâhir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz-İsmâil Özen. 1. Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, Tarihsiz.

Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir. "Huri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, 30: 586-587.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Azâp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 302-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Gılman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklope-*

Betül Saylan

disi. 14: 50. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yıldız, Sâkıb. "Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 1. Sayı. Aralık 1975: 103-126.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2000.